

Євген Пилипенко

ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У дослідженні на основі опрацювання мови прозових творів І. Нечуя-Левицького виділено лексичні діалектизми та проаналізовано їх у лінгвогеографічному, семантичному, етимологічному та функціональному аспектах.

Ключові слова: мова творів, слово, діалект, лексичний діалектизм, південно-східне наріччя, середньонаддніпрянський говір.

У сучасному мовознавстві мовна постать І. Нечуя-Левицького не знайшла всебічного висвітлення. У науковому доробку, присвяченому ідіолекту І. Нечуя-Левицького, варто відзначити розвідки Л. Мацько, М. Богдан, а також Г. Їжакевич, яка у праці "Мова творів І. Нечуя-Левицького", що увійшла до «Курсу історії української літературної мови», характеризує особливості індивідуального функціонування мови митця слова [1, с. 435–454]. Співвідношенню мови прозових творів та норм сучасної української літературної мови присвятила розвідки Г. Пашковська [3, с. 38–47]. Про те, як відображається середньонаддніпрянський говір у мові творів І. Нечуя-Левицького, йдеться у статті І. Матвіяса, надрукованій на сторінках журналу «Українська мова». Дослідник, зокрема, виокремлює низку лексичних діалектизмів, зауважуючи, що переважна більшість з них належить до середньонаддніпрянського діалекту південно-східного наріччя [2, с. 38].

Мета дослідження — на основі опрацювання мови прозових творів І. Нечуя-Левицького виділити лексичні діалектизми та проаналізувати їх у лінгвогеографічному, семантичному, етимологічному та функціональному аспектах. Актуальність роботи зумовлена проблемою ґрунтовного дослідження ідіолекту І. Нечуя-Левицького, що неможливо без удокладнення відомостей про діалектну основу мовотворчості митця слова та його нормалізаторську діяльність.

У результаті опрацювання різножанрових творів письменника, написаних у різний період життя, – «Запорожці», «Дві московки», «Микола Джеря», «Іван Виговський» – виокремлено низку діалектних слів. Розглянемо окремі з них.

Бакаюватий — слово вжито в І. Нечуя-Левицького зі значенням «вибоїстий»: *Знов повився поліський бакаюватий шлях через яри та луки, через густі соснові ліси* (ІВ, с. 105). Лексема та її варіанти часто фіксуються в південних, центральних та північних областях України з таким самим значенням. Слово є дериватом від іменника *бакаї*, що в говірках Наддніпрянщини вжито з такою семантикою: «вибоїна на дні балки, якою стікає вода», «виступ, вимитий водою на дні балки», «глибока вибоїна на дорозі або калюжа»: *На дорозі такі бакаї, що машині води по кузов*; «невелике озеро»: *У тому бакаї такі карасі водяться...*; «рівчак»: *Подався бакаєм — тільки голову видно* (СГНН, Т. 1, с. 59). Зі значеннями «глибока яма в річці чи ставку», «наповнена водою вибоїна» фіксують лексему «*бакаї*» укладачі «Етимологічного словника української мови» (ЕСУМ, Т. 1, с. 119), розширюючи значеннєвий ряд слова тлумаченням «випорпане курми гніздо у землі», зафіксованим на лівобережній Черкащині. У значенні «з ямами під водою», «вибоїстий» ужито й похідні прикметники «*бакаюватий*», «*бакаїстий*», «*бокаїстий*». Укладачі словника зараховують лексему «*бакаї*» до тюркізмів, наводячи паралелі з кримсько-татарською, казахською та узбецькою мовами. Натомість відкидають твердження М. Горяєва та М. Фасмера про запозичення слова відповідно з галльської та російської мов. У «Словнику української мови» лексеми "бакаї" та "бакаювати" є діалектними (СУМ, Т. 1, с. 91).

Лексема *бительня* й споріднена за значенням «*терниця*» неодноразово трапляються у творчому доробку письменника зі значенням «знаряддя для обробітку конопель та льону»: *Тільки на причілку була притуляна до хати якась повіточка, а там лежало трохи хворосту, стояла стара терниця та бительня, та два щербаті глиняники* (ДМ, с. 85); *Довга чуприна, як гадюка, вилася в бистрій воді, петлялась на всі боки, неначе жменя конопель на бительні* (ІВ, с. 294). Як зазначає П. Гриценко, майже весь український континуум займають похідні від дієслівних основ з інтегральним компонентом значення «діяти на об'єкт для його подрібнення, розділення на частини, відділення однієї частини від іншої», що утворені від основ *бити* (*бительня*, *бительниця*, *бителя*, *битниця*, *бійниця*, *битка*, *битник*, *битілка*, *битушка*, *бойка* та інші), *терти* (*тельниця*, *терниця*, *тертушка*, *терне*, *трінь* тощо) та основ *ламати*, *м'яти*, *тіпати*, *давити* та інших. Всього 14 основ. Таким чином, поняття *терниця* – «знаряддя для обробки конопель, льону» в українських говірках репрезентоване дериватами, що сягають 14 основ (з них чотири – *бити*, *терти*, *ламати*, *м'яти* –

покривають майже усю територію), які на наддіалектному рівні є синонімами (АВЛ, с. 137–138). Зокрема, «Словник полтавських говорів» фіксує таке значення лексем *терниця* – «дерев'яний прилад, на якому туть коноплі»: *Коноплі мочать, висушують, а потім туть на терниці* (СПолГ, с. 93), та *бительня* (варіанти *бетельна, бетельниця, битка*) – «прилад для обробки прядива»: *У нас всі вибивають коноплі бетельнею* (СПолГ, с. 15). Синонімічні значення цих лексем знаходимо й у «Словнику української мови» за редакцією Б. Грінченка: «*терниця (терлиця)* – трепачка, снарядь для трепання льна, пеньки» (СБГ, Т. 4, с. 257); «*бительня* — станок для трепання коноплі» (СБГ, Т. 1, с. 58). Відзначимо, що І. Нечуй-Левицький використовує форму *терниця*, яка характерна саме для середньонаддніпряньських діалектів, у той час, для подільських говірок притаманне вживання фонетичного варіанту *терлиця* (СПодГ, с. 94).

Лексема *валасатись* вжита зі значенням «байдикувати»: *З Маринки вийде добра господиня: не цуратиметься вона простої роботи, не здатна вона валасатись без діла* (ІВ, с. 240). З аналогічним значенням вживає її і Б. Грінченко: *А ти де валасалася?; Став валасатися по світах* (СБГ, Т. 1, с. 123). Зі значенням «волочитися» фіксує лексему Є. Желехівський (МНС, Т. 1, с. 54), вважаючи її запозиченням з польської мови. Цю саму думку обстоюють і укладачі «Етимологічного словника української мови» (ЕСУМ, Т. 1, с. 323), хоч і припускають можливість походження слова з литовського «*valanda*» («проміжок часу», «хвилина») чи українських «*валити*», «*валандатися*» («швендяти», «ліниво працювати», «зволікати»). Лексема «*валасатись*» не кодифікована сучасною українською літературною мовою, залишившись функціонувати у діалектній середовищі (СУМ, Т. 1, с. 283).

Фіксуємо в повісті «Дві московки» діалектизм *вивід* на позначення димаря: *Вітерь вие звірюкою, свистить попід стріхами крізь тинь, гуде сумно на виводі* (ДМ, с. 112). З-поміж 6 значень, які подає Б. Грінченко на тлумачення слова, під номером 5 читаємо: «пічна труба у сінях і на даху»: *Дим стелиться з вивода* (СБГ, Т. 1, с. 149). Зі значенням «цегляний димар над дахом» фіксує лексему *вивід* у говірках Нижньої Наддніпрянщини В. Чабаненко (СГНН, Т. 1, с. 142). Зустрічаємо її й у мовленні носіїв середньонаддніпряньських говірок. Дані АУМ засвідчують чималий ареал поширення лексеми *вивід* у значенні «димар» на правобережній Черкащині. Окремі ареали вживання слова наявні й у поліських говірках межиріччя Тетерева та Ірпеня (АУМ, Т. 1, к. 289). Лексема похідна від інфінітивної основи *вести*, історія якої сягає індоєвропейської мовної сім'ї (ЕСУМ, Т. 1, с. 363–364).

Зі значенням «молотити на току за допомогою волів» використовує в повісті «Микола Джеря» І. Нечуй-Левицький лексему *гарманувати*: *Надворі наймит гарманував пшеницю, тягаючи волами колодку по розкиданих і розв'язаних снопах* (МД, с. 163). Слово є похідним від *гарман*, що активно вживалося у наддніпряньських діалектах на позначення току, де молотять зернові: *Колись у нас були гармани, там пшеницю обмолочували* (СПолГ, с. 23), чи *гарманка* – «кам'яний коток, яким молотили на току»: *Було батько й кажуть: «Ну, діти! Пообідали, тепер запрягайте коней у гарманку і починайте молотити жито»* (СГНН, Т. 1, с. 222). Б. Грінченко фіксує таке значення лексеми *гарман*: «тік, де молотять хліб котком чи катаючи по хліву завантажений віз та власне хліб, який розклали на току для такої молотьби»: *Сиділи у хаті, поки дощ пішов, залив їх гарман, а вони все убувають. У словосполученні «ходити у гармані» (про коня чи вола) лексема вжита із семантикою «молотити»: Цих коней не можна брати, бо вони в гармані тепер ходять* (СБГ, Т. 1, с. 274). Лексему *гарманувати* «Словник української мови» подає з таким значенням: «молотити кінями чи волами, що запряжені у каток чи у навантажений віз»: *Гармануєм, в мішки набіраєм*. У діалектах вживаною є лексема *гарманити*, що є синонімом до *гарманувати*: *У нас горох не молочений, чачавиця не гарманена* (СБГ, Т. 1, с. 274). Іменник *гарман* запозичений українською мовою з турецької («*harman*» – «молотьба», «тік»), похідне з перської «*hārtmān*» – «купа збіжжя», наявний у таджицькій та курдській мовах), нині належить до історичного фонду української мови (ЕСУМ, Т. 1, с. 474).

Слово *насторочитись* І. Нечуй-Левицький вживає зі значенням «наміритись». У романі "Іван Виговський" читаємо: *Всі неначе сповнили не дуже приємний обов'язок, промкнутий наскрізь нудьгою, і похапцем насторочились тікати з-за тих багатих... але невеселих столів* (ІВ, с. 235). З більш широким значенням цю лексему зафіксовано в діалектах центральної та південної України: «наставляти», напр.: *До нашої корови хто б чужий не підійшов, на усіх роги насторочує, «настовбурчитись»: А кіт як змітив собаку і насторочив шерсть, «набирати загрозового вигляду»: Я до неї по-харошому, а вона насторочилась і почала кричати, «насторочуватись»: Тільки гілка де трісне – Марина уже й насторочилась* (СГНН, Т. 2, с. 346–347). Зафіксовано й синонімічні варіанти: «*насторощити*», «*насторочити*». Укладачі «Етимологічного словника української мови» пов'язують лексему з іменником *сторч* (варіанти *сторц, сторца*) у значенні «униз головою», «стійма», «спідлоба», а також: «підвалина у будівлі», «стовп, окрім української, у російській та інших західно- й південнослов'янських мовах» (ЕСУМ, Т. 5, с. 428–429).

Паровиця – у творах І. Нечуя-Левицького вжито зі значенням «віз, запряжений двома волами»: *А ще недавно наш таки дід чумакував, послав не одну паровицю и в Крим по сіль и на Дін по рибу* (ЗП, с. 454); *«Усі не всі, а троє було таких, що й на одну паровицю не вкласти», — сказав Виговський»* (ІВ, с. 39). У нижньонаддніпряньських говірках слово активно вживалося на позначення чумацького возу: *То ото чумаки наберуть їх паровиць двісті, триста, повтягують шкурами і везуть* (СГНН, Т. 3, с. 75). У говірках Черкащини зафіксовано значення лексеми паровиця як «пара волів»: *Паровиць зо три у його волів*. Натомість у подільських діалектах функціонує сема «тулуп та свита, одягнуті разом». З таким значенням, зафіксованим на Брацлавщині, пояснює слово Б. Грінченко: *В свиті холодно, кожуха шкода, — так тоді паровицю натягнув: кожух гріє, а свита зверху* (СБГ, Т. 3, с. 97). В «Етимологічному словнику української мови» наявна лексема: «паровиця – парні воли, запряжені разом»; «спарований одяг, одягнений разом». Утворене від лексеми пара в значенні «двоє», яка у свою чергу запозичена українською мовою з німецької через посередництво польської (ЕСУМ, Т. 4, с. 288).

Лексема *перезва* вжита письменником на позначення елемента весільного обряду, характерного, зокрема, для наддніпряньських сіл: *На других кутках, де були весілля, так само йшла перезва, скрізь по селу палало полум'я. Усе село ніби палало перезвою, бо село гуляло на весіллі* (МД, с. 31). Б. Грінченко теж пояснює це слово як «весільний обряд»: *Івасьова перезва через уленьку перейшла: як рій гуде, як мак цвіте, як рожа процвітає* (СБГ, Т. 3, с. 118). У Є. Желехівського читаємо: «перезва — гуляння в молодого на другий день весілля» (МНС, Т. 2, с. 615). «Словник полтавських говорів» фіксує синонім *перезовини*, додаючи до значення «весільний обряд»: *На перезовини зійшлись усі рідні молодих більш широке – «група людей, що гуляють, веселяться»*: *Он уже пішла ціла перезва гуляк* (СПолГ, с. 72). Слово утворене від інфінітивної основи *звати*, що своїм корінням сягає індоєвропейської доби, укоренившись у всіх слов'янських мовах (ЕСУМ, Т. 2, с. 249).

Щодо лексеми *плагинда*, у І. Нечуя-Левицького читаємо: *Вони вдвох робили плагинду, розтягали тонесенький корж, вхопивши його в пальці з двох боків* (ІВ, с. 224). Б. Грінченко подає це слово в словнику зі значенням «вид виробу із тіста», вважаючи цю лексему із слов'яносербського коріння (СБГ, Т. 3, с. 193). Іншу природу походження виводять укладачі «Етимологічного словника української мови»: «*плагинда (плагинда, плачинда, плачинта, плечинда, плячинда)* — запозичення з молдавської, румунської мов; молдавське *плэчиндэ* («листовий пиріг») походить від латинського *placenta* («корж», «пиріг») (ЕСУМ, Т. 4, с. 434). У значенні «виріб з тіста й гарбуза у вигляді пирога» *плагинда* фіксована в нижньонаддніпряньських говірках (СГНН, Т. 3, с. 128).

Наявна у творах І. Нечуя-Левицького й лексема *повісмо*: *«Ой коли б не закловав мене на смерть цей страшний степовий орел...» — думала бідна Маринка, поглядаючи на старого осавула, на його довгі вуса, неначе жмені пом'ятих конопель, висмикнутих... неначе з повісма* (ІВ, с. 245). У середньонаддніпряньських, і зокрема, полтавських говорах цей діалектизм вжито на позначення міри прядива в 12 жмень (12 горсток): *Принесли мені повісмо прядива, побачу, яке воно в тебе* (СПолГ, с. 77). З таким самим значенням лексему зафіксовано в «Словнику української мови»: «св'язка пеньки или льна в 10 или 12 жмень»: *От баба дала дідовій дочці повісмо конопель, щоб вона за ніч спряла* (СБГ, Т. 3, с. 222). Зі значенням «пучок оброблених конопель або льону, готових до прядіння, а також одержана з нього пряжа», «пасмо», «міра прядива (60 мітків, пучків)», лексема *повісмо* наявна в «Етимологічному словнику української мови». Укладачі словника простежують варіанти вживання слова у російській та інших слов'янських мовах, обстоюючи думку про його запозичення з польської [ЕСУМ, Т. 4, с. 468–469].

Зі значенням «збагнути» вживає І. Нечуй-Левицький діалектизм *розчовпти*: *Нещасна голота та чорнота як тільки розчовпла польсько-шляхетську політику Виговського, тікала в Полтаву і приставала до полковника Мартина Пушкаря...* (ІВ, с. 311). З таким самим значенням знаходимо лексему в нижньонаддніпряньських говірках: *Іван на зле не дуже меткий: що не скажеш – три дні розчовпає* (СГНН, Т. 4, с. 44) та «Словнику української мови» Б. Грінченка: *Не розчовпну, що ти пророчиши* (СБГ, Т. 4, с. 62). Слово походить від дієслова *човпти* (розуміти), архаїзованої форми, що сягає корінням праслов'янської доби (ЕСУМ, Т. 5, с. 117).

Лексему *стябло* зафіксовано в наддніпряньських говірках у двох значеннях: 1) видовбане з дерева (як правило, з груші чи верби) коритце, у якому подають на стіл юшку: *Раніше рибалки юшку тільки із стябла їли, мисок не признавали* (СГНН, Т. 4, с. 113); 2) у рибацькому човні дошка під платформу для складання неводу». Зокрема, такі значення, посилаючись на видані в 1902 році «Етнографічні матеріали, зібрані у Полтавській губернії» В. Василенка, подає Б. Грінченко (СБГ, Т. 4, с. 224). У І. Нечуя-Левицького фіксуємо вживання лексеми *стябло* в першому значенні: *Тим часом він повитягав с казана здоровим, як тарілка, ополоником зварену рибу и склав її в стябло, чи здоровий коряк, в котрому навіть держално було видовбане* (МД, с. 110). У «Етимологічному

словнику української мови» читаємо: «стябло – дерев'яний ківш; піднос; таця; поміст, дошка у рибацькому човні для складання сітей; плетена з очерету тарілка; велика дерев'яна миска чи ваганки, куди вкладають варену рибу» (ЕСУМ, Т. 5, с. 460). Мовознавці пов'язують походження слова із формою *тябло* (*скрижаль*), у давньоруській мові функціонувало на позначення частини церковного іконостаса над царськими дверима. Єдиного тлумачення етимології лексеми *тябло* немає. Вважають за ймовірне запозичення слова з латинської мови через посередництво старогрецької (ЕСУМ, Т. 5, с. 696).

Фіксуємо в І. Нечуя-Левицького й діалектизм *тривний*: *Нема в світі нічого тривнішого, як святий чорний хліб, – жартував старий Демко* (ІВ, с. 191). «Словник української мови» фіксує лексеми *тривний* зі значенням «який добре втамовує голод», «поживний», «ситний» (СУМ, Т. 10, с. 253). Б. Грінченко розширює значеннєвий ряд тлумаченнями «зручний», «пригодний»: *Це дерево тривне на плуг* (СБГ, Т. 4, с. 282). Лексема *тривний* та територіальні варіанти *трєвний*, *тривній* наявні в багатьох діалектних групах української мови зі значеннями «поживний», «апетитний», «легкотравний», «ситний», «придатний» (ЕСУМ, Т. 5, с. 635; СГНН, Т. 4, с. 134). Утворилося слово як результат семантичної видозміни похідних форм від *тривати*, зближених з *травити*, *травний* (ЕСУМ, Т. 5, с. 635).

У дослідженні розглянуто лише окремі діалектні слова мовної палітри творів І. Нечуя-Левицького, що, однак, дозволяє зробити такі узагальнення. Так, відповідно до бачення поступу української літературної мови, письменник активно вводив у свою практику слова рідних йому середньонаддніпрянських говірок. Серед слів, які не були кодифіковані літературною мовою, переважають локативні лексичні одиниці, які, зважаючи на обмеженість ареалів функціонування чи специфіку позначуваних реалій, не набули загального вжитку. Виокремлені в дослідженні слова використано переважно в стилістично-нейтральному плані. Більшість з розглянутих нами діалектизмів зафіксовано в говорах південно-східного наріччя.

Опрацьований матеріал дає підстави до подальшого дослідження лексичних діалектизмів у мові творів І. Нечуя-Левицького, що є важливим підґрунтям для відтворення діалектного середовища, у якому формувалася мовна особистість письменника, його внеску в становлення лексичної системи сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Їжакевич Г. П. Мова творів І. Нечуя-Левицького / Г. П. Їжакевич // Курс історії української літературної мови. — Т. 1 (дожовтневий період) [за ред. І. К. Білодіда]. — К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. — С. 435–454.
2. Матвіяс І. Відображення середньонаддніпрянського говору в мові творів Івана Нечуя-Левицького / І. Матвіяс // Українська мова. — 2007. — №4. — С. 33–44.
3. Пашковська Г. Морфологічні норми української мови в практичному застосуванні І. С. Нечуя-Левицького / Г. Пашковська // Мова та історія: збірник наукових праць [ред. кол. Д. І. Переверзєв (в. о. гол. ред.) та ін.]: вип. 116. — Умань: ПП Жовтий, 2010. — С. 38–47.

ДЖЕРЕЛА

1. Твори І. Нечуя-Левицького:
 ДМ: Нечуй І. Дві московки / І. Нечуй // Правда. — 1868. — Ч. 8. — С. 85–90; Ч. 9. — С. 97–101; Ч. 10–11. — С. 109–116; Ч. 12–13. — С. 133–141.
 ЗП: Нечуй І. Запорожці / І. Нечуй // Правда. — 1873. — № 11. — С. 384–392; № 12. — С. 417–424; № 13. — С. 449–456.
 ІВ: Нечуй-Левицький І. С. Запорожці. Іван Виговський. — Харків : Фоліо, 2007. — 319 с.
 МД: Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря // Правда. — 1878. — Т. І. — С. 1–187.
2. Словники, праці з діалектології:
 АВЛ: Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики [відп. ред. І. Г. Матвіяс] / П. Ю. Гриценко. — К. : Наукова думка, 1990. — 272 с.
 АУМ: Атлас української мови [ред. кол. І. Г. Матвіяс (голова) та ін.]: у 3-х т. — Т. 1: Полісся. Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. — К.: Наукова думка, 1984. — 498 с.
 ЕСУМ: Етимологічний словник української мови [ред. кол. О. С. Мельничук (голова) та ін.]: у 7-и т. — К. : Наукова думка, 1982–1983. — (Словники України).
 МНС: Малоруско-німецький словар [уложив Євгеній Желеховський]: у 2-х т. — Львів, 1886.
 СБГ: Словарь української мови [упорядкував з додатками власного матеріалу Борис Грінченко]: у 4-х т. — К., 1907.

СГНН: Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4-х т. / В. А. Чабаненко . – Запоріжжя, 1992.

СПолГ: Словник полтавських говорів [уклад. В. С. Ващенко]. – Харків, 1960. – 107 с.

СПодГ: Брилінський Д. М. Словник подільських говірок / Д. М. Брилінський . Хмельницький, 1991. – 116 с.

СУМ: Словник української мови [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]: у 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Eugen Pylypenko

Lexical Dialecticism in the literal language of I. Nechui-Levytski

In the investigation based on the processing of the prose language of I. Nechui-Levytski the lexical dialectal units are specified and analysed in their linguo-geographic, semantic, etymological and functional aspects.

Key words: the language of the literary works, word, dialect, lexical dialectal unit, south-eastern patois, mid-upper-Dnieper dialect.

Олександр Білих

**ФОРМИ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ В ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ
МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.**

У статті на матеріалі стародруків проаналізовано творення форм наказового способу в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст., виявлено характерні особливості цих форм порівняно з відповідними українськими, зроблено висновок про частковий вплив українських форм наказового способу на церковнослов'янські.

Ключові слова: староукраїнська мова, церковнослов'янська мова української редакції кінця XVI – XVII ст., наказовий спосіб.

У кінці XVI – XVII ст. церковнослов'янська мова посідала важливе місце в культурному житті України. У цей час вона була не лише мовою церкви, але й одним із символів та інструментів національно-визвольної боротьби [6, с. 137]. До того ж, завдяки кодифікації церковнослов'янської мови [4] та розвитку книгодрукування Україна в XVII ст. стала центром, де визначалися норми церковнослов'янської мови, які впливали на весь слов'янський православний світ [9, с. 61; 15]. Зрозуміло, що церковнослов'янська мова при цьому не функціонувала ізольовано, вона активно взаємодіяла з українською мовою. Вивчення результатів цієї взаємодії необхідне для глибшого пізнання історії як української, так і інших слов'янських мов. Однак поки що такі проблеми рідко потрапляють у поле зору науковців. Тому дослідження особливостей функціонування церковнослов'янської мови, зокрема й кінця XVI – XVII ст., та її взаємодії з мовою українською є, на нашу думку, актуальним завданням українського мовознавства.

У зв'язку з цим метою пропонованої статті є з'ясування особливостей творення форм наказового способу в церковнослов'янській мові кінця XVI – XVII ст. Матеріал для дослідження дібрано переважно із стародруків цього часу (список використаних джерел див. у кінці статті).

Наказовий спосіб у церковнослов'янській мові кінця XVI – XVII ст. був представлений переважно формами 2-ї ос. одн. та 1-ї й 2-ї мн. Зафіксовані також у невеликій кількості форми 3-ї ос. одн. та 1-ї й 2-ї дв. Наказовість стосовно 3-ї ос. усіх чисел передавалася переважно описовими конструкціями із часткою *да*.

У давнину наказовий спосіб мав окремі форми для всіх осіб усіх чисел. Це засвідчують пам'ятки старослов'янської мови, у яких ці форми збереглися для дієслова *быти* [2, с. 254]. Згодом «зайві», з огляду на значення, форми почали втрачатися, і вже в старослов'янській мові наказовий спосіб переважно був представлений формами 2-ї ос., рідше 1-ї мн. і дв. [2, с. 264]. Такий же набір форм наказового способу був характерний і для староукраїнської мови. До того ж у ній у ході розвитку зникли і форми двоїни. У пам'ятках XVI ст., за спостереженнями дослідників [3, с. 246], вони вже відсутні. Збереження двоїнних форм наказового способу (як і інших форм двоїни) у церковнослов'янській мові кінця XVI – XVII ст. пояснюється, очевидно, традиційністю церковнослов'янських текстів, а також, мабуть, впливом тогочасних граматик, у яких подані зокрема і двоїнні форми наказового способу (див. ЗизГр, 57 зв., 58; СмГр, 292) [4, с. 83, 120 – 121].